

Högen

Antikvarisk kontroll vid restaurering av härbre (byggnad IX), 2009

Hembygdsgården Högen, Lillhärdals kyrkby 19:7,
Lillhärdals socken, Härjedalens kommun

Martina Berglund



RAPPORT – JAMTLI 2010:4
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli
Box 709
831 28 Östersund
Tel 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli, 2010

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Härbret på Högen i oktober 2009 (digital bild nr 8875).
Foto: Martina Berglund, Jamtli

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KARTA	4
SITUATIONSPLAN	5
HISTORIK	6
ANTIKVARISKT RESONEMANG	7
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR	7
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	8
Stomme	9
Tak	12

Inledning

Länsstyrelsen gav 2009-06-08 tillstånd till restaurering av härbret på den byggnadsminnesförklarade hembygdsgården Högen i Lillhärdal, Härjedalen (d nr 432-8017-09). Arbetet har följt det åtgärdsförslag som upprättats av Jamtli år 2002.

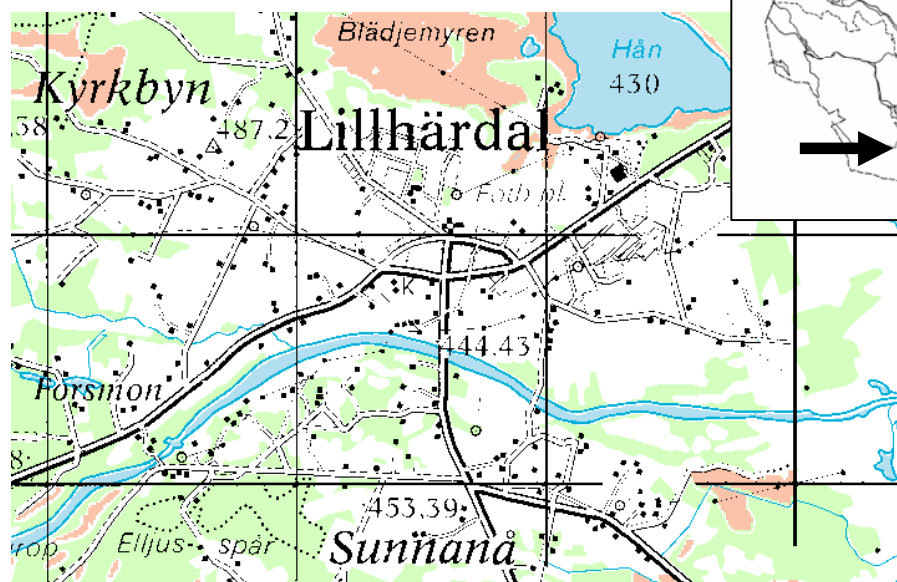
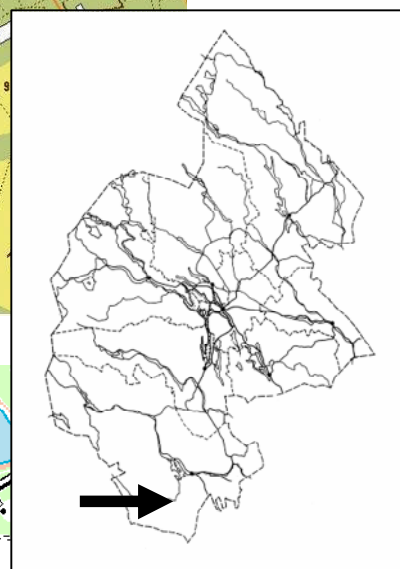
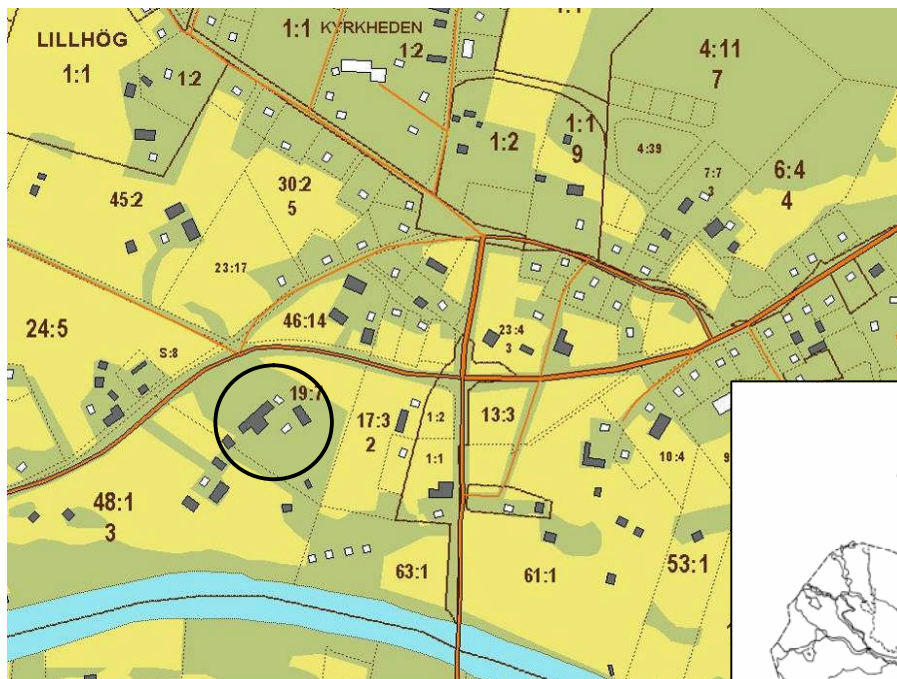
Arbetet har utförts under hösten 2009 och har omfattat omläggning av brädtaket, lagning av rötskador i timret samt riktning av huset. Slutbesiktning skedde 2009-11-25.

Antikvarisk kontroll och dokumentation har utförts av Martina Berglund, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier och andra handlingar som rör upprustningen finns i museets arkiv. Filmerna har nummer 09m039 och 09m043. Även digitala bilder finns brända på en cd-skiva, tillsammans med övriga handlingar.

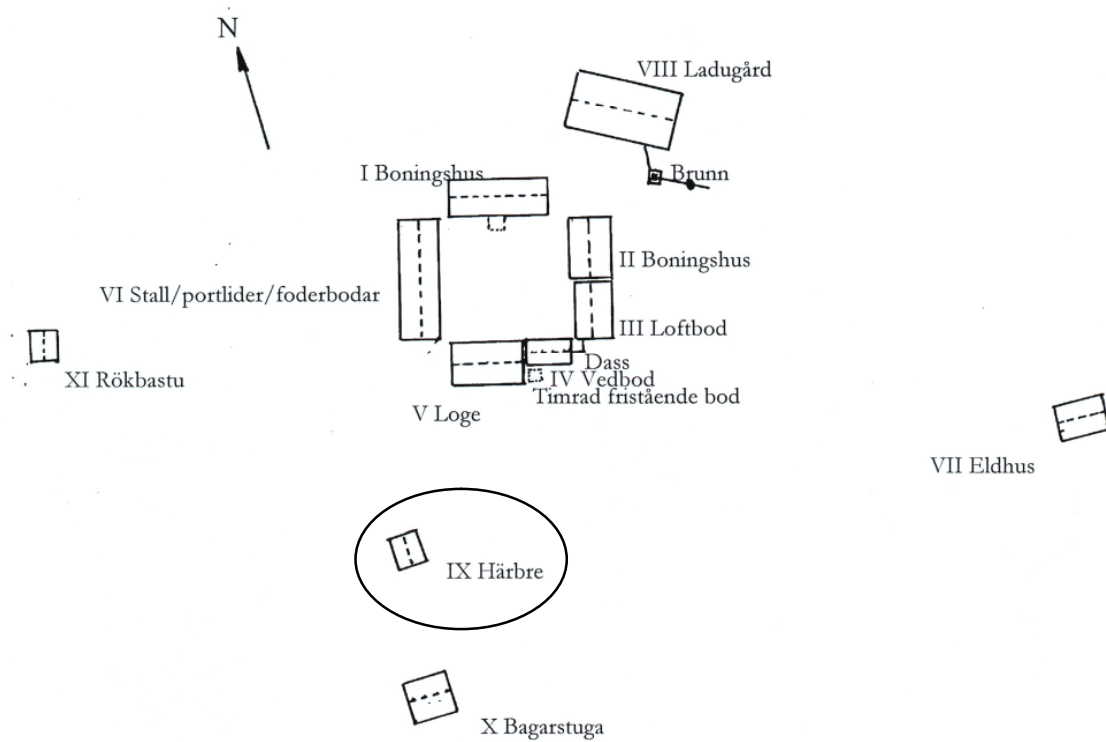
Östersund den 22 januari 2010

Martina Berglund
Antikvarie

Karta



Situationsplan



Historik

Gården Högen är bevarad på sin ursprungliga plats och är den enda gården i Lillhärdal som inte förändrades under laga skifte 1912. Den har kvar sin kringbyggda fyrkantiga gårdsplan av den så kallade nordsvenska gårdstypen. Byggnaderna som står som en del av den kringbyggda gården är relativt oförändrade, däremot har byggnader utanför rivits eller flyttats till gården.

Högen har under hela 1900-talet uppmärksammats av kulturmiljövården och restaureringar har skett under överinseende av kulturmiljövårdande myndighet. Gårdens oförändrade karaktär uppmärksammades redan i början av 1900-talet av dåvarande landsantikvarie Erik Festin samt av Olov Högman, född på gården, som 1923 köpte tillbaka gården av dåvarande ägare som var ett skogsbolag. 1924 övertog Lillhärdals hembygdsförening gården och Högen blev hembygdsgård. Under 1900-talet har ett antal restaureringar genomförts på gården. Under 1900-talets början leddes restaureringarna av Erik Festin. År 1927 restaurerades taket på härbret och 1934 byttes det dåvarande spåntaket på gammelstugan ut mot ett nävertak med knäppta klovor. 1981-86 genomgick samtliga byggnader på gården utvändiga åtgärder i tre etapper av Riksantikvarieämbetets byggnadssektion i samarbete med Jämtlands länsmuseum. 2003 och 2004 lades återigen nytt tak på gammelstugan och avträdet, 2005 restaurerades eldhuset och 2006 lades spåntaket på nystugan om. 2007 lades nytt tak på stallet med portluder och foderbod och 2008 lades nytt brädtak på rökbastun.



Bild 1. Härbret på Högen år 1914 (foto nr jlm C1068).

Antikvariskt resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omdisponeringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Benämning av byggnadsdelar

I följande beskrivning utgår märkningen från vägg A som är huvudingång, därefter benämns väggarna medsols med B, C och D. Syllstockarna får nummer 1 och på övriga stockar fortsätter numreringen uppåt. Tredje stocken på ingångsväggen får alltså beteckningen A3.

Beskrivning av utförda åtgärder

Byggnadens längd, yttermått: 4,80 m

Byggnadens bredd, yttermått.: 4,75 m

Grund: Knutstenar av natursten. Syllvarv med stolpar.

Antal stockar i långvägg: 20 inkl mushylla i gavelvägg: 25

Lägsta syllen i: långvägg

Timmer, knut/dim/behandling: Bilat timmer, rännknut.

Mellanbjälklag: Övervåningens golv sticker ut mellan varv 11 och 12.

Nuvarande takkonstruktion: Mittås. Brädtak av cirkelsågade 2" plank, lock av 1x5" brädor med tre vattspår per bräda. Takbrädorna hålls på plats av bräda fäst med järn i vindskivan. Yttersta bottarna är knäppta över nock. Hållbräda med nara infäst på fyra punkter.

Tidigare takkonstruktion: Mittås, undertak av kluvna bräder, vågbord.

Takutskott långvägg: 20 cm på den äldre taktäckningen, 50 cm på den yngre taktäckningen.



Bild 2. Härbret innan restaureringen påbörjats (digital bild nr 8875).

Stomme

Innan restaureringen lutade stolpen under C-D-knut kraftigt utåt mot D. Detta berodde på att ytveden i syllramen hade försvunnit och att urhuggningen i syllvarvet för stolpen därför hade blivit för stor. För att få stolpen rak var mushyllan tvungen att flyttas en aning mot B och kilas fast.

Även syllen vid B-vägg hade flyttat sig från mushyllan mot D och hela härbret har därför riktats upp.

Vid A-D-hörn har härbret lyfts ca 16-18 cm och på baksidan ca 6 cm.



Bild 3. Stolpen under C-D-hörn lutade kraftigt utåt.

- B-vägg Hammarbandet på B-vägg, B19, var rötat och har nytillverkats.
- C-vägg Några nya röt fickor upptäcktes, vilka blev synliga då ställningarna rests. C18 har därför lagats i på mitten av stocken och C12 har lagats i mot B.
- D-vägg Vid D-vägg har en stock bytts ut, D18. Även här var hammarbandet, D19, rötat och har bytts ut.

Vindskivor Vindskivorna var i dåligt skick framför allt i överkanten. Dessa var utbytta 1981. Nya vindskivor har tillverkats lika de förra.

Rafter Rafterna hade kommit ur sitt läge och några av dem var rötade. Två av dessa har nytillverkats och bytts ut, medan övriga har justerats.



Bild 4. Rötfickan på C-vägg (bild nr 8864).



Bild 5. Den ilagade rötfickan på C-vägg (foto nr 09m043/12).



Bild 6. Rafterna hade hamnat ur läge (digital bild nr 8869).



Bild 7. En av rafterna som justerats, den utbytta D18 och hammarbandet D19 (digital bild nr 1020864).



Bild 8. De två nya rafterna vid nock (digital bild nr 1020877).

Tak

Härbret har ett brädtak av cirkelsågade 2” plank med lock av 1x5” brädor med tre vattspår per bräda. Upprustningen har föregåtts av en diskussion mellan hantverkare, länsstyrelsen och undertecknad angående de tre vattspåren då detta inte är något vanligt utförande. Vanligtvis har locken två vattspår och ingen som rådfrågades hade tidigare sett tre vattspår på ett brädtak.

Efter letande i Jamtlis arkiv framkom det att taket lades om 1927 efter anvisningar av Eric Festin. Tanken var att det skulle läggas om så som ”före sista omtäckningen” då enligt honom några finesser hade förstörts. I anvisningarna står det dock inget om antalet vattspår.

Härbrets tak var dåligt redan 1914, vilket kan ses på bilder i arkivet då takets lockbrädor var helt borta. Efter upprustningen 1927 finns i arkivet en brevväxling mellan en kvinna som var aktiv i hembygdsföreningen och Eric Festin. Kvinnan är inte nöjd med restaureringen och Festins arkitektkollega som varit förbi Högen för att se på taket var inte heller nöjd. Det var helt enkelt inte likt det gamla taket. Festin förklarar det med en trolig brist på

både lämpligt folk och virke. Kanske var det i och med detta som de tre vattspåren kom till.

I samband med den senaste restaureringen 1981 valde man att kopiera det befintliga taket. Eftersom vi inte heller kan vara säkra på hur taket såg ut innan 1927 års omläggning beslutades att även vid denna restaurering gå på samma linje som på 1980-talet.



Bild 9. Taket var innan restaureringen i mycket dåligt skick (digital bild nr 8859).

- | | |
|----------|---|
| Näver | 1981 var nävern i så gott skick att den återanvändes. Denna har delvis kunnat återanvändas än en gång, men har även kompletterats. |
| Skärmtak | Skärmtaket var i gott skick vid restaureringen av härbret 1981. Brädorna på taket hade dock sedan dess blivit rötade och var i dåligt skick. Ingen av brädorna kunde återanvändas, utan samtliga byttes ut. |



Bild 10. Skärmtaket sett ovanifrån. På bilden syns även den gamla nävern (digital bild nr 120084, foto Daniel Åkeman).

Brädtak De plank och bräder som låg på taket hade liggande årsringar och låg med kärnan nedåt och därmed med splintveden uppåt. De som nu lagts på har stående årsringar och har också lagts med kärnan uppåt vilket ger bättre hållbarhet.

Locken på taket har lagts lösare mot planken stoppbrädan än senast så att det lättare ska kunna torka ut. Vattnet på locken ska även kunna rinna längs vattspåren i planken under. Vid stoppbrädan har också ett mellanrum lämnats mot lock och plank för att vatten och visst skräp ska kunna passera.

Takbrädorna hålls på plats av en bräda på varje takfall som är fäst med järn i vindskivan. Dessa två brädor var i dåligt skick och har bytts ut. Nya järn har tillverkats av en smed.



Bild 11. Det nya taket har lagts på samma sätt som innan (digital bild nr 1020851).



Bild 12. Nya vindskivor och stoppbräda (bild nr 09m043/05).



Bild 13. Härbrets A-vägg (bild nr 09m043/02).



Bild 14. A- och B-vägg (digital bild nr 060007, foto Daniel Åkerman).

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2010

ISSN 1654-2045

- 2010:1 Hunge kapell – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2008-2009
Martina Berglund
- 2010:2 Älvros klockstapel – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2009
Martina Berglund
- 2010:3 Lillhärjåbygget – Restaurering av benladan 2009
Martina Berglund
- 2010:4 Högen – Antikvarisk kontroll vid restaurering av härbre (byggnad IX), 2009
Martina Berglund